

Bartók példája

az összehasonlító folklórkutatásban

Bartók tudományos életművében a magyar népzene kutatás töretlenül és magától értetődően, sőt szükségszerűen összehasonlító folklórkutatásba ment át. Az ő munkássága szintén igazolja a nemzeti és összehasonlító folklorisztika egymást kiegészítő és egymást feltételező egységét — pályája azonban azt is tanúsítja, hogy a két világháború közti Kelet-Európában, a nacionalizmus légkörében milyen sors juthatott egy összehasonlító folkloristának.

Az összehasonlító folklórkutatásnak több önálló tanulmányt és cikket szentelt, ezeken kívül azonban egyéb tárgyú írásai is — életének mindegyik szakaszában — számos ilyen vonatkozást tartalmaznak. Egy-egy összehasonlítandó folklórjelenséget vagy az összehasonlítás igényét, szükségét és módszereit évtizedeken át minduntalan szóba hozta: megismételte vagy új szempontokkal és részletekkel gyarapította. Témájának megfelelően itt-ott rövidebb utalásokkal is beérte, másutt viszont hosszasan érvelt és bővebb magyarázatokba bocsátkozott; az elvi megállapításokat gyakran keserű személyi élményekkel és tanulságokkal illusztrálta. Röviden: Bartók tudományos munkái az összehasonlító folklórkutatás elméletének és gyakorlatának is igazi aranytartalécai.

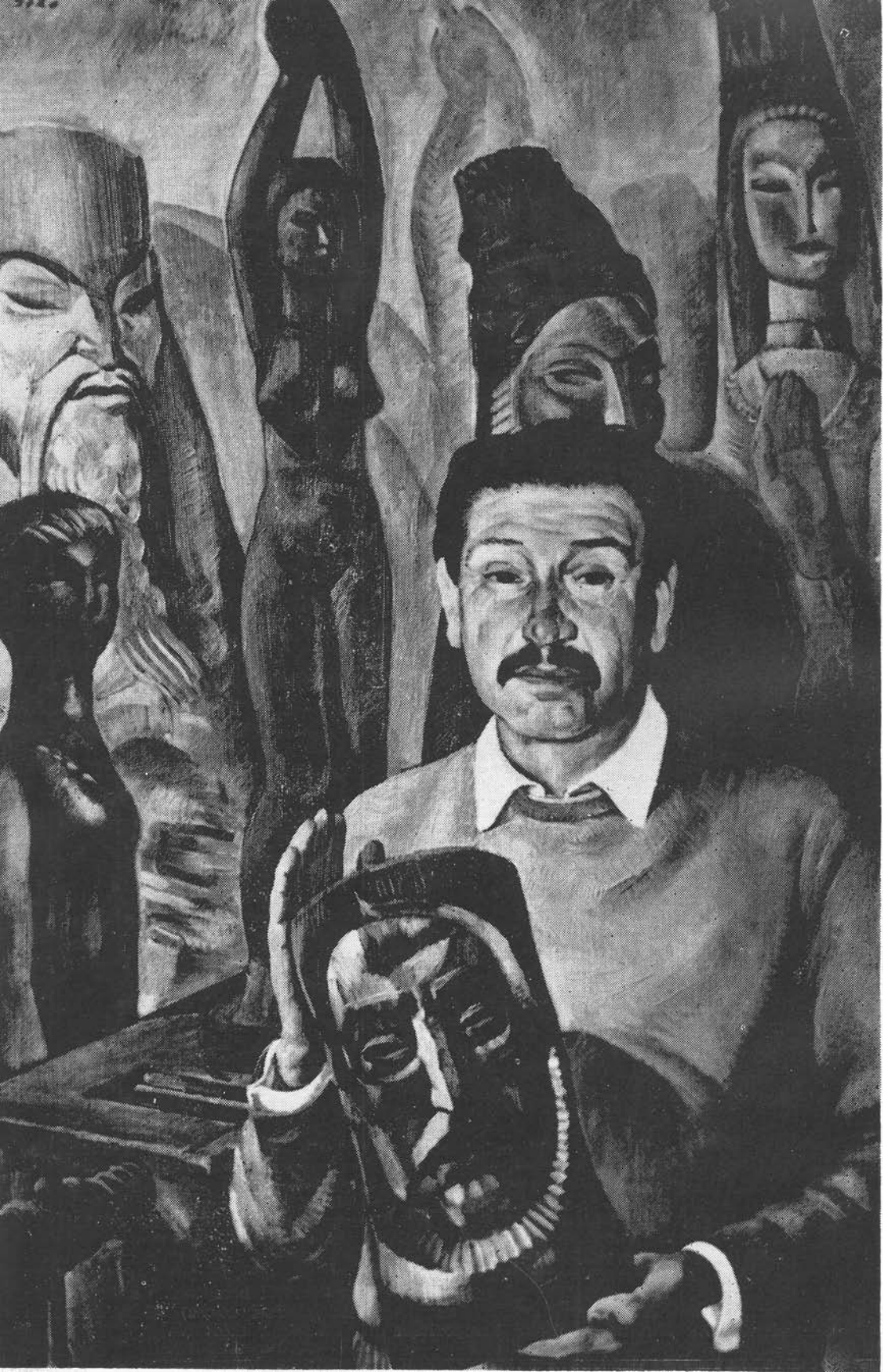
Amily könnyűnek látszik, éppoly nehéz feladat Bartók monumentális életművéből az összehasonlító folklórkutatás elméletét és módszertanát néhány lapnyi terjedelemben kivonatolni. Alulírott úgy véli, hogy Bartók összehasonlító folklórkutatói pályájának más, többé-kevésbé közismert személyi vonatkozásait ezúttal mellőzve, célszerű lesz halálának harmincadik évfordulóján különböző — néha témában és időben egymástól távoli — írásaiból egymás mellé illeszteni az összehasonlító folklórkutatásra vonatkozó legfontosabb, legalapvetőbb megnyilatkozásait, illetőleg azoknak a lényegre mutató, legáltalánosabb, legtömörebb változatait. E sorok írójának pedig a válogatás gyönyörén és a rostálás fájdalomán túl nem marad más dolga, mint Bartók szavait — az ő tanításaihoz való tisztelet és hűség jegyében — egy lehetséges fonalra fűzni, és itt-ott szerény magyarázatokkal összekötni.

1937-ben, jó három évtizednyi gyűjtő- és kutatómunka összes tapasztalataival és eredményeivel a háta mögött, *Népdalkutatás és nacionalizmus* című híres tanulmányában fogalmazta meg a legegyszerűbben a népek közti folklórkapcsolatok törvényszerű mivoltát: „Ha már egészen természetes folyamatnak kell tartanunk azt a tényt, hogy a szomszédos nyelvek egymást kölcsönösen befolyásolják (ez a folyamat sem az illető nyelvek szellemének nem árt, sem nem ok a megalázottság érzésére), akkor ez a tétel még inkább érvényes a folklór termékeinek kölcsönös (sőt akár egyoldalú) cseréjére is. Nem volna szabad megfeledkezni arról sem, hogy úgyszólván *lehetetlenség*, hogy a földkerekség néhány száz népe közül még a legkisebbnek is csupán *őseredeti* népdal-anyaaga legyen!” Majd alig három sorral alább már nemcsak a tudós, hanem a nemzeti érzékenységek tüzeben edződött közéleti Bartók is siet leszögezni, hogy a folklórátvételek „sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket“.

Az összehasonlító folklórkutatás célját többször meghatározta, legelőször 1912-ben, *Az összehasonlító zenefolklor* című tanulmányában: „Célja az, hogy

Balázs Péter azok közé az idősebb művészek közé tartozik, akik harcukat megharcolva, ma visszatálnak ahhoz a hanghoz, amelyet indulásukkor már megütöttek, visszatálnak ahhoz a hagyományhoz, amelyet mestereiktől örököltek. Balázs Péter esetében ez a mester Szolnay Sándor volt; a mestert az egykori tanítványának 1975-ben sem kell szégyellnie, sőt büszke lehet rá — mint ahogy, azt hiszem, a mester sem szégyellné tanítványát. Nem véletlen, hogy Balázs Péter új képein sorra megjelennek azok, akikről emberileg és művészileg a legtöbbet kapott. Régebbi Gaál Gábor-portréja után az élő örökség melegével, ám nem érzelmes ellágyulással, inkább kemény gondolatisággal festette meg Szolnay emlékére című képét, s az idővel dacolás példáját komponálta erőteljes Kós Károly-arcképében. A sorozatot megnyitó Faragott balladák (Szervátus) elsősorban lírai dekorativitásával tűnt ki, az újabb kompozíciók már sokkal drámaibbak.

különléte rokon, illetve szomszédos népfajok vagy területek megbízható gyűjtéményei alapján, illetve összehasonlításával megállapítsa az illető népfajok vagy területek népdalainak eredeti típusait, népzenejük rokonságát vagy egymásrahatását... Nagyon megnehezíti az ezzel foglalkozók munkáját az, hogy a megbízható népzenei gyűjtémények száma roppant csekély. Mert ha típusok megállapításáról van szó, korántsem elegendő 50-100 darab; ehhez ezrek kellene. Hogy ne menjek az említendő példákkal messzire, használható magyar népdalgyűjtémény nincs.“

Bartók itt szakmájának egyik sarkigazságára célzott: mindenféle folklórku-tatás — az összehasonlítás is — az anyanyelvű folklór nagyarányú, tervszerű ösz-szegyűjtésével, tanulmányozásával és kiadásával kezdődik. Az összehasonlítás con-ditio sine qua non-ja az anyanyelvű folklór ismerete; időrendben ez a legelső feladat, s ez az egyetlen alap, amelyre bármily összehasonlítás épülhet.

Egy nép folklórját azonban nem lehet önmagával összehasonlítani, s Bartók munkásságában a magyar folklórgyűjtést logikusan követte elsősorban az együtt-élő vagy közvetlenül szomszédos román és szlovák nép folklórjának gyűjtése. Ezt a fontos lépést, amely az egész kelet-európai folklór kutatás további fejlődésére és mai állapotára döntő kihatással volt, Bartók többször megindokolta. Hadd idé-zük ezúttal szlovák gyűjtéményének (*Slovenské ľudové piesne*) 1923-ban kelt előszavából az első sorokat: „1906-ban kezdtem meg zenefolklorisztikai tanulmá-nyaimat a magyar parasztzene anyagának kutatásával, illetőleg gyűjtésével. Ám alig fogtam hozzá e munkához, láttam, hogy egymagában a magyar anyag a tu-dományos vizsgálódáshoz korántsem elég; föltétlenül szükséges legalább a kör-nyező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete.“

Bartók szavaiból kiderül, hogy az együttélő és szomszédos népek folklórjá-nak tanulmányozása nemcsak az összehasonlítás, hanem az anyanyelvű folklór ismerete végett is nélkülözhetetlen. Bármely folklór sajátosságai ugyanis viszonyí-tással fejezhetőek ki a legkönnyebben és a legpontosabban, vagyis mondjuk a ma-gyar folklór általános-közös és egyedi-sajátos vonásait csakis akkor tudjuk meg-jelölni, ha a román, szlovák stb. folklór megfelelő vonásaival szintén tisztában vagyunk. Más szóval Kelet-Európában, annyi kisebb-nagyobb nép és nemzetiség együttélésének és keveredésének e klasszikus tájékán, az összehasonlító folklór-kutatás a nemzeti folklór kutatás szerves része: egyik nép vagy nemzetiség folklórja nem ismerhető meg a többiektől kapott és a többieknek adott folklórjakak szám-bavétele nélkül, a többiekéhez hasonló és az azokétól különböző folklórsajátossá-gok meghatározása nélkül.

Ilyen meg ehhez hasonló meg gondolások alapján Bartók egy emberélet szün-telen munkájával mind a mai napig egyedülálló kelet-európai népzene-tárat alko-tott: 2721 magyar népdal után 3404 román, 3223 szlovák, 89 kisérszói török, 65 észak-afrikai arab, valamint 200-nál több ukrán, délszláv és bolgár népdalt gyűj-tött. A terepmunkát nem számítva, a fonográfhangerekről tízezernyi munkaóra árán az összes szövegeket és dallamokat lejegyezte, majd tanulmányozta és rend-szerezte, sőt a kották jó részét még klisírozásra is sajátkezűleg megrajzolta. Va-lamennyi gyűjtéséből nagy tudományos apparátussal ellátott, lezárt gyűjtéményt szerkesztett; ezek közül életében csak néhányat sikerült sok emlékezetes nehé-zség közt — így a román kolindákat (*Melodien der rumänischen Colinde*, 1935) Bécsben saját költségén — kiadatnia, a többieket az utolsó vesszőig sajtóra ké-szen hagyta örökül számunkra.

Most pedig lássuk ennek a páratlan interetnikus folklórgyűjtésnek egyik vá-ratlan tanulságát, miként a már idézett *Népdalkutatás és nacionalizmus* című ta-nulmányában az utókor számára megörökítette: „A legfurcsább dolgok is meg-történhetnek. Van pl. — természetesen azt — egy A nemzetiségű gyűjtő; miután nagy-

jában megismerte saját hazájának anyagát, megfogamzik benne az a »szörnyű« elhatározás, hogy felkutatja a szomszédos B nemzet anyagát. Miért? Mert — mint minden tudós könnyen megértheti — az A anyag lényegét csak a B (és C stb.) anyag ismerete világítja meg kellőképpen. Azonban mi történik? Honfitársai kígyót-békát kiáltanak rá, mert idejét egy [másik] nemzet kultúrkinccseinek tanulmányozására, gyűjtésére és megmentésére »pazarolta«. Azonban ne vegyük a legrosszabb esetet, tegyük fel, hogy honfitársai csöndesen meglapulnak, és nem vádolják meg őt hazaárulással. Ebben a jobbik esetben a B anyagra fordított munkájának gyümölcsseit egyszerűen bezárhatja a szekrényébe: senki sem lesz hajlandó azt kiadni. Honfitársai ezt mondják: »Mi közünk ehhez az idegen anyaghoz? Örülj, hogy nem zúgolódunk és hogy békén hagyunk.« Viszont a [másik] nemzet tagjai az idegen kutató iránt bizalmatlanok, s így gondolkoznak: »Tudja Isten, talán még egyet-mást bele is hamisított munkájába, a maga nemzete javára.« De ha nincsenek is ilyen titkos gondolataik, bizonyos, hogy inkább a maguk honfitársait, a maguk kutatóit pártolják, még ha kevésbé értékesek is a munkáik.«

Az effajta bizalmatlanságot és gyanakvást az adott körülmények közt még inkább felnagyította a folklórkapcsolatok többé-kevésbé egyéni értelmezésének lehetősége is. Bartók az összehasonlító folklorisztikát majd mindig az összehasonlító nyelvtudománnyal együtt emlegette, de forrásanyaguk és ebből adódó munkamódszerük egyik különbségét 1934-ben, *Népzénék és a szomszéd népek népzéneje* című könyvében így jelölte meg: „Az összehasonlító népzenei kutatás az egyes népek népzénejiének egymásra gyakorolt hatását vizsgálja. Ez az eljárás rokon az összehasonlító nyelvtudománynál követett eljárással. De a népzene-kutatók ilyen irányú munkájának bizonytalanabb az alapja, mert régi népzenei feljegyzések alig vannak. Sokkal több teret kell engednünk feltevéseknek, ami tudományos munkára nem éppen kedvező körülmény.“ Ily hátrányos helyzetben a hibalehetőségek csökkentéséről szintén a *Népdalkutatás és nacionalizmusban* vallott: „Minden kutatótól, tehát a zenei folklór kutatójától is az emberileg lehetséges legnagyobb tárgyilagosságot kell megkövetelni. Munkája közben *igyekeznie* kell felfüggeszteni a maga nemzeti érzését mindaddig, amíg az anyag összehasonlításával foglalkozik. Az *igyekezni* szót szándékosan használom, és különösen hangsúlyozom, mert ez a követelmény elvégre is csak eszmény, amelyet lehetőleg meg kell közelíteni, elérni azonban aligha lehet. Mert végre is az ember tökéletlen teremtmény, és gyakran érzéseinek rabja. És éppen az anyanyelvvel és a hazai dolgokkal kapcsolatos érzések a legösztönszerűbbek, a legerősebbek. De az igazi kutatóban okvetlenül legyen annyi lelkielő, hogy ezeket az érzéseket, ahol kell, megfékezze és visszaszorítsa.“

Mivel azonban a tárgyilagosság maga is szubjektív érzés, vagyis az egyik ember tárgyilagosságát lélektanilag a másik szent meggyőződéssel tévesnek vagy hamisnak minősítheti, Bartók a maga egyéni munkája mellett szüntelenül igényelte és sürgette a különböző országok, népek és intézetek nemzetközi együttműködését az összehasonlító folklórkutatás jegyében. Már 1928-ban megállapította Prágában, a Népszövetségtől kezdeményezett népművészeti kongresszuson, *Zene-folklór-kutatások Magyarországon* című beszámolójában: „A mi kutatómunkánknak éppúgy, mint a más országbelieknek, egy közös hibájuk van: az, hogy egymástól teljesen izoláltan folytak és folynak. Felvetem a kérdést: vajon lehetne-e Európa egyes országainak gyűjtőcentrumai között bizonyos kapcsolatokat teremteni? Főleg Kelet-Európára vonatkozólag volna ez rendkívül fontos, mert a Kelet-Európa egyes népeinek parasztszenéi közt lévő összefüggések csak úgy bogozhatók ki sikeresen, ha egységes szempontból, egységes módszerrel folytatnók minden országban az anyaggyűjtés, anyagrendezés és anyagkiadás munkáját.“ Vagy kilenc évvel korábban (1919) *Zenei folklór* című, még a fonográfhangerek szállítási költ-

ségeire is kiterjedő aprólékos és nagyszabású tervezetében: „Most az első szükséges lépések ezek lennének: 1. a felsorolt és esetleg még ezenkívül meglévő hasonló berendezésű intézetek lépjenek kapcsolatba egymással, dolgozzanak ki közös munkatervet, és maradjanak állandó érintkezésben egymással; 2. forduljanak fel-szólítással más országok néprajzi vagy hasonló múzeumaihoz, hogy fonogram-gyűjtemény megteremtésével járuljanak munkájukhoz; 3. fel kell szólítani a fonogramok magántulajdonosait, illetve gyűjtőit, hogy küldjék el a hengereket egyik vagy másik illetékes intézetbe, vagy helyezték ott el azokat, és munkájukat folytassák ezeknek a közgyűjteményeknek a gazdagítására.“

Az első világháború végén a béke és a nemzetközi együttműködés vágyától-reményétől ihletve szárnyalt ez a tervezet, hogy a második világháború elő-estéjén szárnyaszegetten hulljon a mélybe. Valósággal megrázó, amint Bartók a tudományos együttműködés reménytelen állapotát és a kölcsönös gyanakvás gyűlöletbe át-átcsapó légkörében saját folklorista pályafutását jellemezte: „A tudomány minden ágában kívánatos a nemzetközi együttműködés, de talán egyik-ben sem olyan sűrűsösen szükséges, mint a népzene kutatás területén. Azonban az említett ellenségeskedések közepette hogyan lehet ezen a téren még csak *beszélni* is együttműködésről, hiszen úgyszólván világszerte nem együtt-, hanem ellenműködést látunk.“ (*Népdalkutatás és nacionalizmus*)

Bartók terve: a kelet-európai folklór egybehangolt intézeti kutatása és összehasonlítása nem valósult meg, de megvalósult és megmaradt az ő korszakos egyéni teljesítménye. 1937-ben írta a kelet-európai népek folklórjának egyikéről az alábbi vallomások sorokat: „Ahhoz az ezer meg ezer órához, amelyet a román népzene gyűjtésére, leírására, rendszerezésére és tanulmányozására fordítottam, még ezret meg ezret teszek hozzá a további kutatásra, nem azért, hogy valaha is köszönetet és jutalmat arassak (mennyire igazam volt, mikor ilyen szempon-toktól eleve eltekintettem!), hanem hogy állandóan előbbre vigyem a kelet-európai népzene kutatás ügyét, azt a nemzetközi tudományt, amelynek életem javarészét szenteltem és szentelni fogom.“

**Balogh István:
Garabonciás**